

А.ОСМОНОВДУН ПОЭЗИЯСЫНЫН АНГЛИС ТИЛИНЕ КТОРМОСУНДАГЫ КЭЭ БИР ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГИЯЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР

Бүгүнкү күндө лингвистика жана адабият-филологиянын башкы маселелеринин бири. Дал ушул эки илимдин ортосундагы байланышты далилдеген “Лингвопоэтика” өз алдынча филологиялык дисциплина катары калыптанууда. Анын изилдөө объектиси көркөм адабияттын тили. Бул илимдин негизинде эмгектенген көптөгөн чет өлкөлүк (В.Я. Задорнованын (3) жана А.А. Липгарттын (7) эмгектеринде биринчи жолу иштелип чыккан, кыргыз ырларына лингвопоэтикалык талдоо жүргүзүү З. Караеванын (4), Б.Ш. Усубалиевдин (8), Абдыкеримова А.Э (1), Калиева К(5)) жана кыргыз окумуштуулардын берген аныктамаларынан улам азыркы учурда кыргыз поэзиясы башка бир тектеш эмес тилдерге котормолорун иликтөөдө лингвопоэтиканын ролу абдан зор экенине дагы бир жолу күбөө болобуз.

Лингвопоэтика кыргыз тилинен англис тилине семиотикалык бирдиктерди которууда алардын сөзмө сөз дал келүүсүн жана ошондой эле алардын прагматикалык жактан айырмаларынын проблемасын козгоо маселесинин негизи десек жаңылышпайбыз. Бул жерде этниканын улуттук өзгөчөлүктөрү да сөзсүз каралат. Себеби мындай өзгөчөлүктөр котормодо олуттуу кыйынчылыктарды жаратуу менен өзүнө өзгөчө көңүлдү талап кылат. Лингвопоэтикалык которуу категориялары тексттик деңгээлде жана анын башка элементтерин, башкача айтканда, стилистикалык каражаттарды, тропторду, кеп фигураларын камтыйт. Лингвопоэтикалык бирдиктердин функцияларын изилдөөдө жана аныктоодо В. Ломоносов атындагы МГУнун профессору А.А.Липгарттын лингвопоэтика-бул адабий текстте колдонулган стилистикалык маркирленген бирдиктердин белгилүү бир деңгээлде адабий мазмунду жана эстетикалык эффекти берүүдө алардын (бирдиктердин) функцияларын жана маанилүүлүгүн ккараган филологиянын бир бөлүгү деген аныктамасына таянабыз. [Липгарт, А.А. АДД. М.,1997] (7) Биздин учурда кыргыз поэзиясынын англис окурмандарына канчалык деңгээлде туура сунушталганына баамдоо жүргүзүп көрөлү.

А. Осмоновдун чыгармаларынын анын ичинен поэмалары да лирикалык жактан жана анын чыгармаларында канчалык деңгээлде элдик оозеки чыгармачылык колдонулгандыгы же болбосо Осмонов акындык гана чебердиги эмес котормочу чебердиги (мисалы, улуу орус акындары Пушкиндин, Маяковскийдин, Лермонтовдун ырлары) жана башка ушул сыяктуу элементтери гана белгиленбесе, акындын ырларынын көркүн ачуу үчүн метафоралардын жана белгилердин жогорку деңгээлде колдонулгандыгы эч бир илимий иште көрсөтүлгөн эмес.

40-жылдар акындын чыгармачылыгынын эң жемиштүү учуру десек болот. Идеялык жактан да, адабий жактан да маанилүү чыгармалары дал ушул убакытка таандык болгон. «Сулууга» (1945), «Мага күлбө» (1944), «Сүйдүм сени», «Мен кеме» (1948), «Каркыра» (1944), «Отуз жаш» (1944) жана башка ушул сыяктуу шедеврлер буга күбө боло алат. Айтылып кеткендей акындын чыгармалары орус тилине көп жылдар мурун которулса да англис тилине биринчи жолу 1995-жылы котормочу, акын Уолтер Мэй тарабынан которулуп «А.Осмонов фондунда» жыйнак болуп чыгарылган. Бул жыйнакка А. Осмоновдун 52 ыры жана «Жеңишбек» аттуу поэмасы киргизилген.

Жогоруда белгилегендей акындын поэзиясы эбегейсиз лиризмдүүлүгү, адабий образдардын так жана ачыктыгы менен жана ошондой эле метафоралардын интенсивдүү колдонулгандыгы менен мүнөздөлөт. Мындан сырткары ырлардын мазмуну лирикалык сезимдер жана философиялык ойлордун кошулгандыгына күбөлөп турат. Акындын поэтикалык тилинде тилдин баардык байлыгы, мүмкүнчүлүгү ачылат, поэтикалык тексттеги сөз чыгарманын идеялык маңызын ачуу максатында өз маанисинде да өтмө маанисинде да пайдаланылган. Көркөм чыгармадагы экспрессивдик эмоционалдык каражаттарга – метафора, метонимия, салыштыруу, эпитет ж.б. стилистикалык каражаттар кирет. Алар түпнускадагы

көркөмдүүлүктү, автордун ички ой толгоосун, образдуулукту берүүдөгү негизги көркөм сөз каражаттары болуп саналат.

А.Осмоновдун поэзиясынын өзгөчөлүгү окурмандардан улам жаңы муундары арасында өз күйөрмандарына ээ болуп тургандыгында. Акындын дээрлик ар бир ырында кылдаттык менен колдонулган метафора, метонимия, эпитет сыяктуу сөз каражаттары поэзия сүйүчүлөрдүн көңүлүн өзүнө бурбай койбойт.

Поэтикалык чыгармаларды кыргыз тилинен англис тилине которуу аркылуу кыргыз маданиятынын уникалдуулугун, кылымдардан бери келе жаткан тарыхый өнүгүүсүн, дүйнөнү кабылдоо өзгөчөлүгүн үзгүлтүксүз жеткирүүгө шарт түзүлөт.

Англис тилинде сөздөр көбүнчө бир муундуу айрым жердерде эки муундуу болуп саналат. Көп муундуу сөздөр англис тилине көбүнчө англис тилине башка чет тилдерден келгенин окумуштуулар белгилешет. Биздин максат - мына ушул метрикалык схема которууда дал келгенби же келбегенби аныктоо. Бул жерде биз сөзсүз түрдө ритм жөнүндө сөз козгоого мажбур болобуз.

Ритм (ыргак) окумуштуу В.М. Жирмунскийдин (Жирмунский В.М.1928) (2) белгилөөсү боюнча «тилдин фонетикалык касиеттеринин жана метрикалык мыйзамдарынын карым-катнаш мамилесинин жыйынтыгында пайда болгон ырдагы муундардын басымдарынын кайталанышы» болуп эсептелинет.

Ырдын ритми боюнча О.С. Ахманованын аныктоосуна таянып төмөндөгүдөй кубулуштарды байкайбыз. Ритм бул речибиздеги же ырдагы ыргактардын, үндүн бирдей денгээлде алмашуусу, тездөөсү жана жай айтылышын, же тыбыштардын куч менен, болбосо, алсыз айтылышы сыяктуу кубулуштарды камтыйт.(2) Кыргыз тилиндеги поэтикалык чыгармаларга негизинен окситоникалык ритм типтүү болуп саналат да мелодикасы боюнча ырдагы ыргактар уникалдуу келип өзгөчө бир сулуулук берип турат, же башкача айтканда, кандайдыр бир ритмо-рифмалык мааниге ээ болот. Кыргыз тилиндеги окситоникалык ритм которууда бир топ кыйынчылыктарды алып келери шексиз. Жогорудагы аныктамаларга таянуу менен Алыкулдун ырларынын англис тилине которуу мезгилинде тилдик бирдиктер өзүнүн ыргагына жакыныраак которулдубу же жокпу жана түп нускадагы ыр түзүлүштөрүнөн канчалык денгээлде айырмаланып турарына көңүл буруубуз зарыл. Акындын “Жазыма” аттуу ырынан бул ыргактардын котормодон кыйла айырмаланып турарын байкайбыз:

Кош бол жазым',
Көк көпөлөк, ак казым',
Ыр жаза албай, мендей жүдөп-азбасым'.
Антсем мейли, бирок өзүң айта жүр:
Азгың көңүл, тилегимдин тазасын.
(А.О. “Жазыма”, 104)

Farewell, my 'spring.
Blue butterflies and white 'geese.
Don't torture yourselves with writing verse, like me.
Just let that be, but do remember, please,
About my torment, my dreams, my honesty
(W.M. “My spring”, 105)

Эгер кыргыз тилинде басым акыркы муунга тиешелүү болуп тургандыгына жогорку мисалда күбөө болуп турсак, англис тилинде котормосунда басым биринчи муунга түшкөн учурду көрүп турабыз.

Акындын чыгармаларындагы айрым бир сөздөр көркөм элестүү көрүнүштү сүрөттөп жеткире алуучу күчкө ээ. Изилдөөлөрдөн улам төмөнкүдөй которуу моделдерге учурайбыз:

Унутпа жибек боолуу куштарыңды,
Кирген суу, жааган күндөй курч чагыңды.
Өмүргө бир гана ирет жаралсаң да,
Өрөпкүп, өргө алкынып учканыңды
(А.О. “Унутпа” 68)

Do not forget your birds on the silken thread.
Like a flood of fleeting rain, your time sped by.

In life but once you were born, but pushed ahead,
And trembling and inspired you soared on high!

(W.M. "Do not forget", 69)

Алыкулдун чыгармасындагы поэтикалык элементтердин бири болуп, терс сүйлөмдөрдү позитивдүү маанисинде колдонулушу же автордун ички оң сезимдерин терс форма менен берилиши, андагы "ба" мүчөсү жөнөкөй сүйлөмдөрдө терс маанини берсе, Алыкул Осмонов устаттык менен ошол терс маанини өзүнүн чыгармаларында оң маани берүүчү сөз катары пайдалана алгандыгы акындын талантынын терендигин көрсөтүп турат. Ырдын ыргагын терс мучо «ба» нын жардамы менен сактап, андагы эстетикалык таасир берүү дагы ошол «ба» мүчөсүнүн жардамы менен угуучуга жеткирилип олтурат. Кыргыз тилинде "ба" алломорфдук мүчөлөргө ээ, аларга төмөндөгү "бо" «бе», "бө", "па" – алломорфдору кирет. Белгилей кетүүчү нерсе, кыргыз тилиндеги терс формалардын уюштуруучу мүчөлөрү этишке уланып орду боюнча постпозициялык табиятка ээ, ал эми англис тилинде болсо тескерисинче, терс форманы уюштуруучу жардамчы этиш менен берилип (морфема менен эмес) орду боюнча препозициялык статуска ээ.

Кыргыз тилинде	Англис тилинде
Этиш + ба	Do not + verb
Унут+па	Do not+forget
Таарын+ба	Do not+grieve

Ал эми акындын ырларынын уйкаштыгын котормодогу варианты менен караганда, кыргыз жана англис тилдери тектеш эмес тил болгондугуна байланыштуу, албетте алардын ортосундагы окшош эмес кубулуштарды байкайбыз. Буга мисал болуп төмөндөгү көрсөтүлгөн уйкаштык далил боло алат.

Күн батып, баткан жак кызгылт тартып, А
Ысык-көл кызгылт нурга жүзүн арчып, А
Кылкылдап кылаа тарткан берки өйүздө В
Кыш күнү жалгыз басып келе жатып. А

(А.О. "Ак куунун көрдүм учканын", 44)

Sunset...in the west set the crimson rays. А
Issyk-Kul is washing in crimson too. В
But by the splashing shore, where the sunset stays, А
All alone the winter day strode through. В

(W.M. "I saw a flock of swans in flight", 45) (7)

ААБА = АБАБ формасында болуп котормо түп нускадан муун сабы жана уйкаштык жагынан айырмаланып турат.

Ал эми төмөнкү мисалда туп нускадагы "жан эркем" эпитети котормодо дагы адекваттуу берилген жок, себеби кыргыз тилиндеги изафет кубулушу котормодо сакталган эмес. Кыргыз тилиндеги "жан эркем" деген сөз айкашы поэтикалык боёкко ээ болуу менен бирге өзгөчө эркелетүүнү көрсөтүп турат, ал эми англис тилине которо келгенде мындай боектун толук сакталганын байкай албайбыз:

Кош жан эркем, кош дейсин деп таарынба,
Мени күтпө, мени эстебе, сагынба.
Жаш кездердей ынак сүйүү жок экен,
Отуз жашын улам аркы жагында

(А.О. «Сулууга», 60)

Farewell, dear soul, don't grieve that I'm leaving,
Don't wait for me, nor recall me with regret.
As in one's burning youth such love's not living,
When one is over thirty or older yet.

(W.M. "To a Beauty", 62) (7)

Кыргыз тилиндеги жогоруда айтылган изафет кубулушунун сакталбай калышынын себеби, башкача айтканда, Noun+ Noun структурасы англис тилинде Adj + Noun болуп

берилип калган, ошол структуралык өзгөчөлүктөрдү сактоо кыйынга турган, себеби англис тилинде мындай кубулуш жок.

Көркөм каражаттардын мол болушу менен катар акындын ырларынын ыргактуулук касиетин дагы бекемдеген тыбыштык кайталоолордун вертикалдык жана горизонталдык түрдө болушу поэзиянын көркөмдүгүн дагы арттырганы талашсыз. «Көркөм тексттеги тыбыштык кайталоолордун негизги маңызы- тигил же бул тыбышты кайра-кайра кайталап, жыш колдонуу ага байкаларлык, көзгө урунаарлык мүнөз берип, структуралык-функционалдык жактан активдүү кылат» (д.ф.н. А. Абдыкеримова. “Лингвистикалык поэтика”)(1)

Кыргыз окумуштуусу филология илимдеринин доктору Б. Усубалиевдин “Тыбыштар поэтикалык мааниге ээ: алар, биринчиден, уйкаштыкты, ыргакты камсыз кылуучу каражат катары да музыкалык –эстетикалык таасир берсе, экинчиден, автордун маанайын билдирүүчү да касиетке ээ. Бирок, тыбыштардын уккулуктуулугу, автордун маанайына жараша пайда болушу атайын жаралган процесс эмес, бул табигый, жазып баратканда акындын талантына жараша өзүнөн өзү жаралган чыгармачылык” деген оюн баса белгилөө менен биздин учурда дал ушул тыбыштык кайталоо котормодо бирден бир татаал маселелердин бири-тыбыштык түзүлүшүн сактоо.

Аллитерация кубулушун үндүү жана үнсүз тыбыштар түзөөрү англис тилинин Оксфорддук Сөздүгүндө да берилген:

“The commencing of two or more words in close connection, with the same letter, or rather the same sound” (жакын жайгашкан эки же андан ашык сөздөрдүн бирдей тыбыш же тамга менен башталышы).

Кыргыз тилиндеги поэтикалык негизги каражаттардын бири мына ушу аллитерация болуп саналат, мындай кубулушту өз орду менен сактоо да котормочуга жогоруда белгилегендей бир топ түйшүктөрдү алып келет. Бирок котормодогу белгилей кетүүчү нерсе аллитерация кубулушун белгилүү бир жерде жасоого мүмкүн болбой калса дагы, аны ошол тексттин тегерегинде же аллитерация болгон жерден өтө алыс эмес жерде берүү деле чыгармадагы адекваттуулукту сактоого көмөк болот, бирок айрым бир учурларда аллитерацияны сактоо мүмкүн болбой калат, анда сөзсүз адекваттуулукка жетишүү жокко эсе болот. Буга мисал болуп төмөнкү саптар эсептелинет.

Жашыл-ала жагоо тагып желбиреп,
Жакшы өмүрдүн жарашыгы биз элек.
Жаштык күндүн ар бир соккон сагаты,
Жаш сүйүүдөй койнубузда эркелеп.

Кызыл –ала жагоо тагып желбиреп,
Кызык күндүн кызыктар биз элек,
Кымбат күндүн ар бир соккон сагаты,
Кыз баладай койнубузда эркелеп.

Сонун күнгө жаратылып бир ирет,
Сапап көрсөң кандай эмгек кылдым деп.
Сайран өмүр текке кеткен экен деп,
Сапап-сапап сагынарын ким билет?

(А.О. “Замандашыма”, 64)

In our bright green neckties, blown all ways,
Wwe, with handsome life went hand-in-glove.
Every hour of one’s wayward youthful days
Nestles in one’s soul, like youthful love. (7)

Having been fit for the field of life, though once,
Take a look and evaluate whay you’ve done.
Ah, those days you wasted away like a dance,
Thinking them over, will you regret each

Бул ырдын котормосун алып карасак, биринчиден куплеттердин саны аркалуу эле чыгармадагы саптардын кыскаргандыгын көрө алабыз. (6 куплеттен турган түп нускадагы ыр котормочу тарабынан 4 куплет болуп берилген. Андан сырткары котормочу ошол которулбай калган саптарды (калтырылып калган саптарды) инверсия, кошумчалоо, сүрөттөп берүү, образдарды кабыл алуучунун табиятына жараша алмаштыруу жолдору менен чыгарманын эстетикалык баалуулугун сактап калганга аракет жасаган, тилекке каршы А.Осмоновдун замандаштарына айткан кайрылуусунун негизги маңызы айтылганына карабастан, чыгармадагы сулуулук, эстетикалык эффект жана учурдун талабына коюлган риторикалык суроо которулбай калган. Ушундан улам негизги идея супсагыраак айтылган деген тыянакка келебиз.

“Аллитерацияны кыргыз тилинен англис тилине берүүнүн ар кандай жолдору бар. Которууда көңүлгө алуучу негизги эки фактор: Биринчиден, бир тилде жаралган автордук аллитерацияны экинчи тилге берүүгө мүмкүн эмес, анткени мындай көрүнүш формализмге алып келип, ырдын мазмунун толук берүүгө мүмкүн болбой калат. Экинчиден, тектеш эмес тилдердин, кыргыз тили менен англис тилдеринин тил өзгөчөлүктөрү көп, айырмачылыктары чоң болгондуктан аллитерацияны толук, окшош берүүгө болбойт, сөзсүз түрдө тамгалар, тыбыштар алмашат” к.ф.н. К. Калиеванын (6) деген жобосуна таянып бардык эле учурларда тил өзгөчөлүктөрүнөн улам түп нускадагы аллитерациялар котормо менен шайкеш келе бербесине мисалдан да теориялык жактан да күбөө болдук. Кыскача жыйынтыктап айтсак:

Эки тилдин ар кылдуу өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен котормодо тактыкты, маанисин толук берүүнү сактоо жана ырдын эстетикалык таасирин колдон келишинче адекваттуу берүү-котормодогу бирден бир маанилүү маселе;

Поэзиядагы фонетикалык стилистикалык каражаттар айтыла турган ойго, ырга кошумча музыкалык – мелодикалык ыргактуу эффект берүүчү стилистикалык өзгөчө ыкмалар. Фонетикалык ыкмаларды кыргыз тилинен англис тилине берүүнүн ар кандай жолдору бар, тектеш эмес тилдердин, кыргыз тили менен англис тилдеринин тил өзгөчөлүктөрү көп, айырмачылыктары чоң болгондуктан котормо тилде берүүдөгү негизги милдетин сактоо-котормочунун милдети;

Тилдин спецификалык өзгөчөлүктөрүн эске алып поэзияны которуудагы негизги маселесин кароо же башкача айтканда, башка тилге адекваттуу которууга жетишүү үчүн, чыгармалардагы көркөм образдарды башка тилдин каражаттары аркылуу алардын өзгөчөлүгүн, чыгармадагы идеянын маанисин, мазмундук бирдигин жана стилинин сакталашын же сакталбаганын эске алуу болуп саналат;

Биздин учурда, түпнуска катары кыргыз тили берилгени менен анализ Уолтер Мейдин орус тилинен англис тилине которгон котормосунун негизинде жүргүзүлгөн. Кээ бир кетирилген каталар акын-котормочунун кыргыз тилин билбей орус тилинен которгонунун негизинде болгондой сезилет. Ошентсе да Осмоновдун поэзиясынын жаны, анын стили котормочуга абдан жакшы маалим болгондуктан котормочу котормонун кандайдыр бир деңгээлде адекваттуулугуна жеткен.

Адабияттар:

1. Абдыкеримова А. Лингвистикалык поэтика Статусу жана проблемалары. Автореф. д-ра наук. Б., 2008
2. Ахманованын О.С.Словарь лингвистических терминов.- М.,1969
3. Жирмунский В.М. Ритмико- синтаксический параллелизм как основа древнетюркского народного эпического стиха. Вопр. языкознания. 1964.
4. Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования. А.Д.Д, 1992
5. Караева З.К.Перевод и семиотика: Многоязычное бытие эпоса «Манас» и теоретико-методологические проблемы переводоведения». Монография.-Бишкек.,2006.
6. Калиева К. А. Кыргыз поэзиясынын Англис тилине которуудагы Лингвопоэтикалык маселелер. Автореф. дис. кан. наук. Б., 2010
7. Осмонов А. Осмонов А. Көл толкуну. Которгон У. Мэй. Ырлар жыйнагы. Б., 1995
8. Липгарт А.А. Методы лингвопоэтического исследования. Автореф. д-ра наук. М., 1997
9. Усубалиев Б. Көркөм чыгармага лингвистикалык илик. Б., 1994

